

ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ*

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰπποδρόμου τοῦ Βυζαντίου τυγχάνει, μέχρι σήμερον ἀκόμη, ἐλάχιστα γνωστή. Ἐνδεχόμενα ἀνασκαφαί θὰ προσφέρουν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πολυτίμους πληροφορίας, ἢ πλήρης ὅμως καταστροφή τοῦ μνημείου καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν προσφυγὴν εἰς τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα παρέχουν ἐπίσης σημαντικὰς ἐνδείξεις.

Αἱ κατωτέρω μελέται ἀποτελοῦν συμβολὴν εἰς πληρεστέραν γνῶσιν τοῦ ἐν λόγῳ μνημείου, τὸ ὁποῖον ἔπαιξε τόσον σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεσαιωνικῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΘΥΡΟΝ, ΤΟ ΔΙΪΠΠΙΟΝ, ΤΑ ΔΙΪΠΠΙΟΥ, Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑ ΔΙΪΠΠΙΟΥ

Διὰ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Ἰπποδρόμου, ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ Πρωτοθύρου¹ ἔχει ἐξέχουσαν σημασίαν. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰ κείμενα εἶναι ἀπαραίτητος. Δέον ἐν ἀρχῇ νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐσταυροκοποῦντο ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά: ἡ συνήθεια αὕτη θὰ πρέπη νὰ τοὺς ὠδήγησεν, ὅλως φυσικά, νὰ ἀριθμήσουν τὰς θύρας τοῦ Ἰπποδρόμου ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά διὰ τὸν παρατηρητὴν τὸν ἰστάμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἰπποδρόμου. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἐκκίνησις τῶν ἀρμάτων ἐγένετο ἀπὸ τὰ δυτικὰ ἀρματοστάσια διότι τὰ ἀρματα ἠκολούθουν ἐν ἀρχῇ τὴν δυτικὴν ἢ δεξιὰν πλευρὰν μέχρι τοῦ καμπτοῦ τῶν Πρασίνων. Φαίνεται ὅθεν λογικὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἱ πρῶται κατὰ σειρὰν ἦσαν αἱ δυτικαὶ θύραι.

Ὁ Γλυκᾶς² ἀναφέρει ὅτι τὸ ἡμισυ τοῦ τμήματος τοῦ Ἰπποδρόμου, τοῦ κειμένου ἔναντι τοῦ Καθίσματος ὀνομάσθη Νεκρά, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγο-

* Ἡ παρούσα μελέτη μεταφράσθη ἐκ τῆς Γαλλικῆς ὑπὸ τῆς κυρίας Εὐδουδίκης Ζίζικα, ὑπὸ δὲ τῆς κυρίας Ἀννης Χατζηνικολάου ἢ ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ περὶ τῆς Χαλκῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῆς δημοσιευθεῖσα διατριβῇ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

¹ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,334· 70,341· 72,360 (V o g t, II, 137, 143, 160). Εὐρίσκομεν ἐπίσης τοὺς ὄρους ἢ πρώτη θύρα καὶ ἡ παραθύρα.

² Μιχ. Γλυκᾶς, 496.

νότος ὅτι ἐκεῖ εἶχον ἀποτεθῆ αἱ σοροὶ τῶν θυμάτων τῆς στάσεως τοῦ Νίκα.

Ἀπήχησιν τῆς σκοτεινῆς ταύτης λαϊκῆς παραδόσεως τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Γλυκᾶ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰ Πάτρια¹. Ἀναφέρεται ἐκεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς διέταξε νὰ ταφοῦν τὰ θύματα ὑπὸ τὰς βαθμίδας τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ νὰ σφραγισθοῦν αἱ ἐν λόγῳ βαθμίδες ἀπὸ τοῦ Πρωτοθύρου μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ Καθίσματος. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μακαβρίου αὐτοῦ γεγονότος, ὁ χώρος οὗτος φέρεται λαβῶν τὸ ὄνομα Νεκρά, ἢ Σαπρὰ κατὰ τινα ἄλλην ἐκδοχὴν. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο τούτων κειμένων, τοῦ Γλυκᾶ καὶ τῶν Πατρῶν, ἄγεται τις νὰ τοποθετήσῃ τὸ Πρωτόθυρον πρὸς βορρᾶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ συνεπῶς εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς γραμμῆς τῶν Καγκέλλων.

Τὴν παραμονὴν τῶν Ἱπποδρομιῶν τῆς 11ης Μαΐου, οἱ ἡνίοχοι ὄφειλον νὰ περιαγάγουν τοὺς ἵππους των ἐν μεγάλῃ πομπῇ ἐντὸς τοῦ στίβου. Ἐρχόμενοι ἀπὸ τὸ Διῖπλιον, εἰσῆρχοντο εἰς τὸν Ἱππόδρομον διὰ τοῦ Πρωτοθύρου «διὰ τοῦ Διῖπλίου καὶ τοῦ Πρωτοθύρου»².

Τὸ Διῖπλιον ἢ τὰ Διῖπλίου, ἦτο περιοχὴ τις, «τόπος», ὀνομασθεῖσα οὕτω λόγῳ δύο μαρμαρίνων ἵππων, ἰδρυθέντων ἐκεῖ ἐπὶ τετραγώνου λιθίνου βάθρου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ, εἰς ἀνάμνησιν τῆς αἰσίας ἀποδράσεώς του. Εἰς σταθμὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν· οὗτος ἦτο ὁ πρῶτος· ὁ δευτερός εὐρίσκετο πρὸς τὴν Χρυσὴν Πύλην³.

Ἡ θέσις τῆς συνοικίας ταύτης, ἣτις φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ὀνομάζετο «τὸ Ἐξαίπλιον»⁴ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διῖπλίου, κειμένον παρὰ τὸ σύμπλεγμα τῶν δύο ἵππων καὶ τὸν σταθμὸν.

Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε κτισθῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ καὶ εἶχεν ὀνομασθῆ ἅγιος Φωκᾶς· εὐρίσκετο δὲ ἐπὶ τῆς Μέσης, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Μιλίου καὶ ὀλίγον πρὸς βορρᾶν τῆς γραμμῆς τῶν καγκέλλων «ἀνωθεν τῶν καγκέλλων τοῦ Ἱπποδρόμου». Ὁ ναὸς ἐπερατώθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις, διὰ νὰ ἐξαλείψῃ καὶ αὐτὴν τὴν μνήμην τοῦ ἀναξίου προκατόχου του, ἀφιέρωσεν αὐτὸν εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον «μετονομάσας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου»⁵. Κατὰ τὰ Πάτρια, Ρωμανὸς ὁ Α' ὁ Λεκα-

¹ Preger, Script. Orig., CP, II, 278.

² Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (Vogt, II, 137).

³ Preger, Ἐνθ' ἄν., II, 169 καὶ σχόλια. Βλ. Κωδινόν, Περὶ τῆς σχηματογραφίας τῆς ΚΠ, 37. Βλ. Preger, Ἐνθ' ἄν., II, 187. Περὶ τοῦ Διῖπλίου, βλ. R. Janin, Constantinople byzantine, Paris 1950, 319-320.

⁴ Πασχάλιον Χρονικόν, 608. Μαλάλας, 394. Περὶ τοῦ Ἐξαίπλιου, βλ. R. Janin, Ἐνθ' ἄν., 331.

⁵ Preger, Ἐνθ' ἄν., II, 168, 169, 170 καὶ σχόλια. Βλ. Κωδινόν, Ἐνθ' ἄν., 37. Περὶ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας βλέπε Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, Ἀθήναι, 1851, 1,450. G. Laskin, Remarques sur les antiquités de CP, Βυζ. Χρον., 6, 1899, 132.

πηνὸς ἐπεκύρωσε τὸ ὄνομα ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, μέχρι δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἀκόμη γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν αὐτήν. Ἦτο προσκύνημα ἀπολαῦτον μεγάλου σεβασμοῦ. Τὴν 26ην Σεπτεμβρίου, γενέθλιον τοῦ ἁγίου, οἱ αὐτοκράτορες μετέβαινον ἐκεῖ ἐν μεγάλῃ πομπῇ¹.

Ὁ Mordtman² συγγέει τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον τοῦ Διίππιου μὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Προδρόμον τοῦ Ἰλλου θεωρῶν, ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν σημειώνει εἰς τὸ διάγραμμα του ὑπὸ τὸ ὄνομα ἅγιος Ἰωάννης Διίππιον³. Πράγματι ὅμως, πρόκειται περὶ δύο διακεκριμένων ναῶν διαφερόντων κατὰ τὸ ὄνομα, τὴν θέσιν καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς κτίσεώς των. Ὁ πρῶτος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Εὐαγγελιστήν, ὀνομαζόμενος ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἢ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἀπόστολος· ὁ ἕτερος εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ὀνομαζόμενος ἅγιος Ἰωάννης ὁ Προδρόμος. Ὁ πρῶτος ἔκειτο εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Διίππιου, ὁ δεύτερος εἰς τὰ Ἰλλου. Ὁ πρῶτος εἶχε κτισθῆ ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος, ὁ δεύτερος χρονολογεῖται πιθανώτατα ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ζήνωνος (474 - 491).

Ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως καθορίζει τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπὶ τῆς Μέσης, μεταξὺ τοῦ Μιλίου καὶ τοῦ Πραιτωρίου. Πράγματι, ἀφοῦ τὰ μέρη ἐχαιρέτιζον τὸν ἑπαρχον εἰς τὸ Μίλιον, ἐχαιρέτιζον αὐτὸν ἐκ δευτέρου πρὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ εἶτα, ἐκ τρίτου, εἰς τὸ Πραιτώριον⁴. Ἐφ' ὅσον, ἵνα τις μεταβῆ ἀπὸ τῆς Μέσης εἰς τὸν Ἱποδρόμον⁵ ἔδει νὰ διασχίσῃ τὴν συνοικίαν τοῦ Διίππιου, ἢ θέσις τῆς συνοικίας ταύτης, τοῦ συμπλέγματος τῶν ἵππων καὶ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν νοτίαν πλευρᾶν τῆς Μέσης, φαίνεται λίαν πιθανή.

Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὰ Ἰλλου ἀν. φέρεται ὑπὸ τῶν Πατρίων⁶, ὡς μέρος ἐνὸς συγκροτήματος κτηρίων, εὐρισκωμένων ἀναμφισβητήτως πρὸς βορρᾶν τῆς Μέσης, ὅπως ὁ ἅγιος Θεόδωρος τὰ Σφορακίου, τὸ Ὀκτάγωνον καὶ ἡ Παναγία τῶν Χαλκοπρατείων. Τὰ Πάτρια⁷ ἀναφέρουν ἐπίσης παρὰ

¹ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 2,13,562.

² Mordtman, Esquisse topogr. de CP, § 119.

³ Ὁ Mordtman ἀναφέρει ἅγιον Ἰωάννην Βαπτιστήν Διίππιον καὶ ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἰλλου. Πρόκειται βεβαίως περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, αὕτη ὅμως δὲν εὐρίσκετο εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Διίππιου.

⁴ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,79,376 (V o g t, II, 177). Ἐξ ἄλλου ἢ δεξιῶσις εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον τοῦ Διίππιου δὲν ἦτο ἔκτακτος, δοθείσης τῆς γειτνιάσεως τῆς ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Μιλίου.

⁵ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (V o g t, II, 137).

⁶ Preger, Ἐνθ' ἀν., II, 225,226,227. Βλ. Κωδινόν, 82,83.

⁷ Preger, Ἐνθ' ἀν., II, 281. Βλ. Κωδινόν, 126 καὶ Ἑλληνικά Μηνολόγια (PG, 117, στήλ. 159) τῆς 14ης Νοεμβρίου, ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ὑπατίου.

τὸν ναὸν τοῦτον τὴν ὑπαρξίν δημοσίου τινὸς κτηρίου, τοῦ ταμείου τοῦ βασιλικοῦ ἴησαυροῦ, «τὸ ταμεῖον βασιλικόν», τὸ ὅποσον φαίνεται ὅτι θὰ πρέπη νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν Ἄρχαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν¹, προκειμένου περὶ μιᾶς πυρκαϊᾶς ἣτις κατέστρεψε τὴν Μέσην «ἀπὸ τοῦ Λαύσου ἕως τῆς Ἄρχας, ἀντικρου τοῦ φόρου Κωνσταντίνου». Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὰ Ἰλλου εὐρίσκειτο εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Ἰπποδρόμου καὶ ἔξω τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς Μέσης εἰς τὸν Ἰππόδρομον². Ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκειτο εἰς τινα ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τοῦ Μιλίου, καὶ συνεπῶς, κατ' ἀνάγκην, πρὸς βορρᾶν τῆς γραμμῆς τῶν καγκέλλων καὶ σχεδὸν παρὰ τὸν ἄξονα τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς ἐν λόγῳ γραμμῆς. Ἐφ' ὅσον ἡ διακλάδωσις τῆς Μέσης, ἡ ὁποία ἤρχιζε ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον Διίππιον μὲ κατεύθυνσιν πρὸς νότον, ἦτοι πρὸς τὸν Ἰππόδρομον, κατέληγε πλησίον τοῦ Πρωτοθύρου, τοῦτο κατὰ συνέπειαν εὐρίσκειτο εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς γραμμῆς τῶν καγκέλλων.

Αἱ πομπαί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἠκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἦν καὶ οἱ ἠνίοχοι διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Κατὰ τὰς μακελλαρικὰς λεγομένας ἱπποδρομίας τὰς ὀνομαζόμενας καὶ Λουπέραλ, οἱ δῆμοι, δοθέντος τοῦ συνθήματος, ἀνεχώρουν εἰς δύο τμήματα ἀπὸ τὸ Διίππιον, εἰσῆρχοντο εἰς τὸν στίβον, καί, διατρέχοντες τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ μέχρι τοῦ καμπτοῦ τῶν Πρασίνων, παρέκαμπτον τοῦτον καὶ ἀνήρχοντο μέχρι τοῦ Στάματος³. Καὶ τὸ μὲν κείμενον δὲν ἀναφέρει ἀπὸ ποίαν θύραν διήρχοντο οἱ δῆμοι, ἐφ' ὅσον ὅμως ἤρχοντο οὗτοι ἀπὸ τὸ Διίππιον καὶ ἠκολούθουν κατὰ πρῶτον τὴν δυτικὴν πλευρὰν, δύναται τις βασιμὸς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἰσῆρχοντο εἰς τὸν Ἰππόδρομον διὰ τοῦ Πρωτοθύρου.

Τὰ πάντα πείθουν ἐπίσης ὅτι καὶ οἱ καταδικοί διὰ τοῦ Πρωτοθύρου εἰσῆρχοντο εἰς τὸν Ἰππόδρομον, ἵνα πομπευθῶν. Ἡ διαδρομὴ αὕτη φαίνεται ὅτι ἐτηρεῖτο τρόπον τινὰ ἐκ παραδόσεως. Ἐξαγόμενοι ἀπὸ τὴν φυλακὴν τοῦ Πραιτωρίου, οὗτοι ὠδηγοῦντο διὰ τῆς Μέσης μέχρι τοῦ Διίππιου, ἐκεῖθεν δέ, διὰ τῆς προαναφερθείσης διακλάδωσεως, μετέβαινον εἰς τὸν Ἰππόδρομον, τοῦ ὁποίου διέτρεχον τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἐκτιθέμενοι εἰς τὰς ὕβρεις τῶν μερῶν, καθημένων εἰς τὰ ἐδώλιά των. Φθάνοντες εἰς τὸν καμπτὸν τῶν Πρασίνων, παρέκαμπτον αὐτόν, διὰ νὰ διατρέξουν τὸ πέλμα μέχρι τοῦ Στάματος, ἐκεῖ δὲ ἐζήτουν δημοσίᾳ συγγνώμην πρὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξέ-

¹ Πασχάλιον Χρονικόν, 695.

² Περὶ ἁγίου Ἰωάννου Βαπτιστοῦ τὰ Ἰλλου, βλέπε R. Janin, *Les églises byzantines du Précurseur à CP*, *Echos d'Orient*, XXXVII, 1938, 333-334.

³ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,73,366,367 (V o g t, II, 165,166).

δρας. Τὴν πορείαν αὐτὴν ἠκολούθησε, κατὰ τὸν Θεοφάνη¹, τὴν 7ην Ὀκτωβρίου 766 ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντίνος. Καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἀναστρόφως σεσαγμένον, ὁ ἀτυχῆς ἱεράρχης ὠδηγήθη «διὰ τοῦ Διίπλιου εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον». Κατὰ τὴν διέλευσίν του πρὸ τῶν δήμων «ἐν τοῖς δήμοις», ὑπέστη βιαιάν ἐπίθεσιν ἀπὸ τὰ μέρη, φθάσας δὲ τέλος «εἰς τὸ στάμα» ἐροίφθη χαμαὶ ποδοπατηθεῖς. Ἐκεῖ ἐξηναγκάσθη νὰ λάβῃ θέσιν ἔναντι τῶν μερῶν, ἐκτεθειμένος εἰς τοὺς προπηλακισμοὺς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν Ἱπποδρομιῶν.

Ἐρχόμενος ἐκ τοῦ Διίπλιου, ὁ πατριάρχης Κωνσταντίνος διῆλθε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τοῦ Πρωτοθύρου, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ στίβου. Ὀλίγα ἔτη πρὸ αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχεν ἐπίσης ὠδηγηθῆ διὰ τοῦ Διίπλιου εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ἵνα πομπευθῆ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος². Πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὁ πατριάρχης Γερμανὸς φαίνεται ὅτι εἶχε προσείπει εἰς τὸν διάδοχόν του τὴν ταπεινωτικὴν αὐτὴν παρέλασιν, ὡς ἐξῆς: «Μὴ σπεῦδε τὸ Διίπλιον ἐκδέχεται σε»³.

Οὕτω τὸ Διίπλιον φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος σταθμὸς, ὁπόθεν διήρχοντο οἱ κατάδικοι, προτοῦ εἰσελθῶν εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Τὸ Πρωτόθυρον πρέπει νὰ ἦτο ὁ δεῦτερος σταθμὸς. Λι' αὐτὸν ἴσως τὸν λόγον εἶχε διαρρηθμισθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐν λόγῳ Πρωτοθύρου τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὴν Θεοτόκον, μικρὸν εὐκτήριον, ἵνα ἔχουν τοῦλάχιστον οἱ κατάδικοι τὴν παραμυθίαν νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν εὐσπλαγγίαν της.

Αἱ διάφοροι πομπαί, αἵτινες, κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἱπποδρομιῶν παρήλαυον ἐντὸς τοῦ Ἱπποδρόμου, διήρχοντο πιθανώτατα ἐπίσης διὰ τοῦ Πρωτοθύρου, τὸ ὅποιον, μὴ χρησιμεῖον ὡς ἀρματοστάσιον, δὲν ἐκλείετο διὰ φράγματος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς θριαμβευτικὰς πομπάς, αὗται ἠκολούθουν τὴν Μέσσην ἀπὸ τῆς Χρυσῆς Πύλης μέχρι τοῦ Μιλίου καὶ ἀπὸ τοῦ Μιλίου μέχρι τῆς Χαλκῆς. Συνεπῶς, πρὸς τὸν Ἱππόδρομον διηυθύνοντο ἐκ τῆς Χαλκῆς, εἰσερχόμενοι ἐντὸς αὐτοῦ διὰ τῶν βορείων θυρῶν, ἴσως τῶν εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένων.

Ὁ ἱστορικὸς Νικήτας⁴ παρέχει πολυτίμους τινὰς πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διίπλιου, ἀναφερόμενος εἰς τὴν στάσιν τοῦ Καίσαρος Ἰωάννου Κομνηνοῦ (ὄνομα, ὅπερ ἔλαβεν ὁ Renier

¹ Θεοφάνης, 682. Βλ. A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains, Paris, 1902, 148.

² Θεοφάνης, 648. Βλ. Κεδρηνόν, 1,798 καὶ Ζωναράν, 3,268.

³ Κεδρηνός, Ἔνθ' ἄν. Βλ. Ζωναράν, Ἔνθ' ἄν.

⁴ Νικήτας, 305-308. Βλ. Εὐστάθιον, 386-387 (ἐν τῇ συνεχείᾳ Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ).

de Montferrat, τελευταῖος υἱὸς τοῦ Μαρκησίου Γουλιέλμου τοῦ Βου, ὅτε ἐννυμφεύθη τῷ 1180 μετὰ τῆς Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ Μανουὴλ Ιου τοῦ Κομνηνοῦ) κατὰ τῆς Αὐτοκρατείας τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ εὐνοουμένου της πρωτοσεβαστοῦ Ἀλεξίου.

Οἱ ὄπαδοι τοῦ καίσαρος Ἰωάννου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τοῦ 1182, εἶχον ἐγκαταστήσει τὸ στρατηγεῖόν των εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ κατεῖχον τὸ Αὐγουσταῖον. Διὰ τοῦ Μιλίου καὶ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ἁγίου Ἀλεξίου ἐδέσποζον τῆς Μέσης πρὸς τὸν φόρον τοῦ Κωνσταντίνου καὶ πρὸς τὴν Χαλκίην, ἐνῶ συγχρόνως διετήρουν τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἦσαν εὐνοϊκοὶ πρὸς αὐτοὺς. Ἐγκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ Μεγάλου Παλατίου, οἱ αὐτοκρατορικοὶ δὲν ἠδύνατο οὔτε κἂν νὰ διανοηθοῦν ὅτι θὰ ἐπειτίθεντο κατὰ τῶν ἐπαναστῶν ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὴν Χαλκίην εἰς τὴν Μέσην, ἦτοι εἰς τὸν τομέα τὸν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τὴν Μέσην μέχρι τοῦ Μιλίου. Ἡ τοιαύτη τακτικὴ θὰ ἀπέβαινε καταστρεπτικὴ, διότι θὰ κατέλειπεν ἀκαλύπτους τοὺς ἐπιτιθεμένους καὶ ἐκτεθειμένους εἰς τὰ βέλη τῶν ἀντιπάλων των, ἐγκατεστημένων ἐπὶ τοῦ Μιλίου. Ἐνεργήσαντες ὅθεν κυκλωτικὴν κίνησιν, ἐπέτυχον νὰ καταλάβουν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διίππιου «ὁ τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου ναός, ᾧ τὸ ἐπίκλην Διίππιον»¹. Πρὸς τοῦτο οἱ αὐτοκρατορικοὶ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐξῆλθον ἀπὸ τὸ Μέγα Παλάτιον εἰς τὸν Ἰππόδρομον² ἐξελθόντες δὲ διὰ τῶν βορείων θυρῶν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἠκολούθησαν τὴν ὁδόν, ἣ ὁποία συνήντα τὴν Μέσην παρὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον³. Κύριοι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Διίππιου, ὅστις ἐδέσποζεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τοῦ Μιλίου, οἱ αὐτοκρατορικοὶ, διὰ τῶν τοξευμάτων των, κατέστησαν κρίσιμον κατ' ἀρχὰς, καὶ εἶτα ἀφόρητον, τὴν θέσιν τῶν καισαρικών. Ἐπωφελοῦμενοι τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς των, ἀπώθησαν τοὺς ἀντιπάλους των καὶ τοὺς ἐξηνάγκασαν νὰ καταφύγουν εἰς τὸ Αὐγουσταῖον. Οἱ καισαρικοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐκκενώσουν τὸ Μίλιον καὶ τὸν ἅγιον Ἀλέξιον, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικών. Οὗτοι, θραύσαντες διὰ τῶν πελέκεων τὰς θύρας τοῦ Αὐγουσταίου, ἐξεδίωξαν τοὺς στασιαστὰς, οἵτινες καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζητήσουν ἄσυλον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἐπίθεσις ἔλαβε χώραν ἐκ δυσμῶν μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὸ Μίλιον. Συνεπῶς ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος Διίππιον ἔκειτο πρὸς δυσμὰς τοῦ Μιλίου καὶ εἰς ἀκτῖνα δράσεως βέλους.

¹ Νικήτας, 307.

² Mor dtman, Ἐνθ' ἀν., § 7. Οὗτος, σχολιάζων τὸ κείμενον τοῦ Νικήτα, γράφει· «Οἱ αὐτοκρατορικοὶ κατόρθωσαν, χάρις εἰς μίαν κυκλωτικὴν κίνησιν, ἐξελθόντες πιθανῶς ἐκ τοῦ Καθίσματος, νὰ καταλάβουν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου, ὅθεν ἐδέσποζον τοῦ Μιλίου». Ὁ Mor dtman τοποθετεῖ τὸ Κάθισμα ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἰπποδρόμου.

Ἡ θέσις τοῦ Μιλίου ἔκτος τοῦ Αὐγουσταίου, πρὸς δυσμὰς δὲ καὶ πλησιέστατα αὐτοῦ, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Τμήματος τῆς Μέσης τοῦ ἔχοντος κατεύθυνσιν πρὸς τὸν φόρον τοῦ Κωνσταντίνου, εἶναι ἀναμφισβήτητος¹. Ἡ διήγησις τοῦ Νικήτα καθορίζει σαφῶς τὴν θέσιν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διίπλιου πρὸς δυσμὰς τοῦ Μιλίου, ἐπ' αὐτῆς τῆς Μέσης. Πράγματι, διὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἡ βολὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἔπρεπε νὰ μὴ παρεμποδίζεται ἀπὸ τὴν παρουσίαν παρεμβαλλομένων κτηρίων.

Ὁ Mordtman ἔχει πλήρως ἀντιληφθῆ τὸν ἐλιγμὸν τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ὁ Labarte ἀντιθέτως², συνεσώρευσε λάθη ἐπὶ λαθῶν. Οὗτος τοποθετεῖ ἐσφαλμένως τὸ Μίλιον εἰς τὸ κέντρον τοῦ Αὐγουσταίου, καὶ ταυτίζει, συνεπείᾳ παρεξηγήσεως δυσκόλως ἐννοουμένης, τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διίπλιου μετὰ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ κτισθέντος ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Α' ἐντὸς τοῦ περιβόλου αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Παλατίου καὶ πλησίον τοῦ Φάρου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους³. Ἐτι περισσότερον, ὁ Labarte τοποθετεῖ ἀδιστακτῶς τὸ εὐκτήριον τοῦτο ἐντὸς τοῦ Αὐγουσταίου, ἀνατολικῶς τοῦ Μιλίου. Ἐπὶ πλέον θεωρεῖ ὅτι οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐξῆλθον τοῦ Μεγάλου Παλατίου διὰ τῆς Χαλικῆς, ἥτις, κατ' αὐτόν, ἔβλεπε πρὸς τὸ Αὐγουσταῖον. Στηριζόμενα εἰς τοιαῦτα τοπογραφικὰ δεδομένα, τὰ σχόλια τοῦ Labarte εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀνακριβῆ.

Οὕτως ἡ διήγησις τοῦ Νικήτα ἐπιβεβαιώνει τὴν θέσιν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διίπλιου. Τὸ δὲ Πρωτόθυρον τοῦ Ἱπποδρόμου, εὐρισκόμενον πρὸς αὐτὴν τὴν πλευράν, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ ἡ δυτικωτέρα θύρα τῆς βορείας ὀψευς τοῦ Ἱπποδρόμου.

ΟΙ ΣΤΑΒΛΟΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ

Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμὸν βεβαιώνει, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του, ἦτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος, τὰ μέρη ἐξηκολούθουν νὰ ἔχουν ἰδίους χώρους συγκεντρώσεων, ἰδίους ἵππους καὶ στάβλους καὶ ἰδίας προσόδους⁴. «ὡς ἐχόντων οἶκους καὶ ἵππους καὶ ἱπῶνας καὶ μέχρι καὶ νῦν περιορισμένους καὶ προσόδους». Ὡς ἱππικαὶ ἑταιρεῖαι, τὰ μέρη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶχον

¹ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Μιλίου, βλ. Mordtman, Esquisse, § 5 καὶ σχεδιάγραμμα. V. Millingen, Byzantine CP, σχεδιάγραμμα. J. Ebersolt, Le grand Palais, 16.

² Labarte, Le palais impérial de CP, Paris, 1861, 35 καὶ 47.

³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 336, βλ. J. Ebersolt, Ἐνθ' ἄν., 140.

⁴ Παρατηρήσεις εἰς τὸν Θεοφάνη, II, 418.

εἰς τὴν κυριότητα αὐτῶν τοὺς ἵππους, τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τοὺς ἀγῶνας ὑπὸ τὰ χρώματά των. Ἡ κυριότης αὕτη φαίνεται προκύπτουσα ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως.

Μετὰ τοὺς ἀγῶνας μεταλλαγῆς, ὁ νικητὴς ἡνίοχος παρουσιάζεται πρὸ τοῦ μέρους τοῦ ὁποίου τὸν ἵππον εἶχε χρησιμοποιεῖσι¹ «ἀπέρχονται εἰς τὸν δῆμον ὅθεν εἰσὶν οἱ ἵπποι».

Εἰς ὄρισμένας ἵπποδρομίας, ἕκαστον μέρος ὄφειλε νὰ προμηθεύῃ ἓνα ἵππον² «ἀπὸ Βενέτου ἵππον ἓνα, ἀπὸ Πρασίνου ἵππον ἓνα». Τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ δημάρχου, ἄρτι προβληθέντος, ἦτο νὰ μεταβῆ μὲ τοὺς ὑφισταμένους του εἰς τὸν στάβλον τοῦ μέρους του ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τοὺς ἵππους³. «... καὶ ἀπέρχεται μέχρι τοῦ στάβλου τοῦ μέρους καὶ θεωρεῖ τοὺς ἵππους αὐτοῦ». Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους ὑπαινίσσεται τοὺς ἵππους τοὺς ἀνήκοντας εἰς ἕκαστον μέρος⁴. Τέλος εἰς τινα κρίσιμον στιγμήν, βλέπομεν τὸν Βελισσάριον νὰ ἐπιτάσῃ ὅλους τοὺς ἵππους τῆς πόλεως, ἦτοι τοὺς τοῦ αὐτοκράτορος, τοὺς τοῦ Ἴπποδρόμου, τοὺς τῶν μοναστηρίων καὶ τοὺς τῶν ἰδιωτῶν⁵. Γράφων περὶ ἵππων τοῦ Ἴπποδρόμου ὁ χρονογράφος θέλει ἀσφαλῶς νὰ δηλώσῃ τοὺς ἵππους τῶν μερῶν.

Ἐκαστον μέρος, ἰδιοκτήτης τῶν ἵππων του, ὄφειλεν ὡς εἰκός, νὰ φροντίξῃ διὰ τὴν συντήρησίν των. Πράγματι ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως μαθαίνομεν ὅτι ὁ Θεοσάριος, ὅτε ἐπεσκέπτετο τοὺς στάβλους τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων, ἐλάμβανεν ὡς ἀποζημίωσιν μετακινήσεως τρία μέτρα κριθῆς καὶ τρία δέματα σانوῦ⁶. Τὰ μέρη εἶχον συνεπῶς τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτουν ποσότητα χόρτου ἐκ τοῦ προοριζομένου διὰ τὴν διατροφήν τῶν ἵππων. Οἱ ἵπποκόμοι, οἱ ὑπηρετὰι τῶν στάβλων καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι ἐμισθοδοτοῦντο ἐπίσης ἀπὸ τὰ μέρη καὶ προσελαμβάνοντο ὑπὸ τὰ χρώματά των⁷.

Τὰ μέρη ὡς κύριοι τῶν ἵππων, ἔδει ἐπίσης νὰ ἔχουν ἰδιαιτέρους στάβλους διὰ τὴν στέγασιν αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως εἶναι κατηγορηματικὴ. Τὴν παραμονὴν τῶν ἵπποδρομιῶν, ἕκαστος δήμαρχος ὄφειλε νὰ μεταβῆ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς τὸν ἰδιαιτερον στάβλον τὸν ἀνήκοντα εἰς τὸ μέρος του «ἕκαστος εἰς τὸν ἴδιον στάβλον»⁸. Ὁ

¹ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,337 (V o g t, II, 139).

² Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,338 (V o g t, II, 140).

³ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,55,271 (V o g t, II, 78).

⁴ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 640· «οἱ ἵπποι ἀμφοτέρων τῶν μερῶν».

⁵ Θεοφάνης, 361.

⁶ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,311 (V o g t, II, 119).

⁷ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, Ἔνθ' ἀν.

⁸ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,348 (V o g t, II, 149).

δὲ Θεσσαρίος, ἀφοῦ ἐπεσκέπτετο τὸν στάβλον τοῦ Βενέτου, μετέβαινεν εἰς τὸν τοῦ Πρασίνου. «... εἰς τὸν τοῦ Πρασίνου στάβλον»¹.

Οἱ στάβλοι τῶν μερῶν εὐρίσκοντο εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Διίπλιου, πλησιέστατα δηλαδὴ πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ Ἱπποδρόμου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως. Πράγματι, ἐὰν ἵππος τις ἐπληγώ-νετο ἐντὸς τοῦ στίβου, ἔπρεπε νὰ ὀδηγηθῆ «... ἐπὶ τὸ Διίπλιον εἰς τὸν στάβλον»². Ἐφ' ὅσον τὸ κείμενον δὲν καθορίζει τὸν δῆμον εἰς τὸν ὅποιον ἀνή-κεν ὁ ἵππος, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μέρη εἶχον τοὺς στάβλους τῶν εἰς τὴν αὐτὴν συνοικίαν. Βλέπομεν πράγματι τοὺς ἵππους τῶν μερῶν ἐκκινουῦντας συγχρόνως ἐκ τοῦ Διίπλιου, ἵνα εἰσέλθουν εἰς τὸν στίβον διὰ τοῦ Πρωτοθύρου³, προφανῶς δὲ ἡ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως χαρακτη-ρίζει συλλήβδην τοὺς στάβλους τῶν μερῶν «τὰ Διίπλια»⁴ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς ὅτι ἐγειτόνευον. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ στάβλοι ἐγειτόνευον φαίνεται βέβαιον καθ' ὅσον βλέπομεν τὸν Θεσσαρίον μεταβαίνοντα ἀμέσως ἀπὸ τοῦ στάβλου τοῦ Βενέτου εἰς τὸν τοῦ Πρασίνου⁵. Ἐν τούτοις, χωρίον τι τῶν Πατρῶν φαίνεται ὑποδηλοῦν ὅτι τὰ μέρη εἶχον ἴσως καὶ στάβλους εἰς δια-φόρους συνοικίας⁶. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μόνον τὰ πρωτεύοντα μέρη εἶχον εἰδικοὺς στάβλους. Οἱ Λευκοὶ καὶ οἱ Ρούσιοι δὲν ἦσαν ἢ οἱ ἀστικοὶ τομεῖς τῶν μεγάλων μερῶν, ὑπέκειντο δὲ εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀρχηγούς καὶ εἶχον τὰ αὐτὰ συμφέροντα.

Ἐμπροσθεν ἐκάστου στάβλου ἐξετείνετο αὐλή, «τὸ ἐξάερον» περιέχουσα μίαν φιάλην⁷. Τὴν παραμονὴν τῶν Ἱπποδρομιῶν τῆς 11ης Μαΐου, ἕκαστον μέρος ἐξέειτεν ἐντὸς τῆς φιάλης του «ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φιάλῃ» τοὺς ἵππους του κεκαλυμμένους διὰ χρυσοποικίλων ἐπιστρωμάτων καὶ πλουσίαν ἐφιπ-πίων, προτοῦ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς διὰ τοῦ Διίπλιου καὶ τοῦ Πρωτοθύρου ἐντὸς τοῦ στίβου⁸.

Οἱ συνεχισταὶ τοῦ Θεοφάνους⁹, συνεπεία μιᾶς παραδόξου παρεξηγή-

¹ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,311 (V o g t, II, 119).

² Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,339 (V o g t, II, 142).

³ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (V o g t, II, 143).

⁴ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,71,352 (V o g t, II, 153).

⁵ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,69,311 (V o g t, II, 119).

⁶ P r e g e r, Script. Origin., CP, II, 239: τὰ λεγόμενα Πράσινα, διότι ἐκεῖ στάβλος τῶν Πρασίνων.

⁷ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,348 (V o g t, II, 149).

⁸ Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (V o g t, II, 143). Φιάλην ὀνόμαζον μίαν κρήνην μετὰ λεκάνης, ἀλλά, καθ' ἐπέκτασιν, ἔδιδον τὸ ὄνομα Φιάλη καὶ εἰς ὑπαίθριον τοποθεσίαν κοσμουμένην διὰ κρήνης.

⁹ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 640 (Συμεὼν μάγιστρος), 806 (Γεώργιος μοναχός). Βλ. Λέοντα Γραμματικόν, 225: Φιάλη ἐν ἣ γίνεται τὸ σαξιμοδέξιμον τῶν ἵππων ἀφοπτερόν τῶν μερῶν διερχομένων μετὰ χρυσῶν σαξιμά-

σεως, μετέφερον εἰς τὸ Μέγα Παλάτιον καὶ ἐντὸς τῆς Φιάλης τοῦ Τρικόγγου, τὴν τελετὴν, τὴν διεξαγομένην ἐντὸς τῶν φιαλῶν τοῦ Διῦπτιου. Οἱ ἵπποι οὐδέποτε εἰσήρχοντο εἰς τὴν Φιάλην τοῦ Τρικόγγου, οὔτε εἰς τὰς ἐν τῷ Παλατίῳ Φιάλας τῶν μερῶν. Ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως οὐδέποτε ὑπανίσσεται τὴν παρουσίαν των. Εἰς τὸν βίον τοῦ Θεοφίλου¹, ὅπου γίνεται πολὺς λόγος περὶ τῆς Φιάλης τοῦ Τρικόγγου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκτυλισσομένων τελετῶν, οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ ἐκθέσεων ἵππων.

Οἱ στάβλοι τῶν μερῶν ἔκειντο πιθανῶς πλησίον τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τῶν Πατρίων², εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Διῦπτιου. Δὲν ἔβλεπον εἰς αὐτὴν τὴν Μέσην, ἀλλὰ πιθανῶς εἰς τὴν διακλάδωσιν αὐτῆς τὴν διασχίζουσαν τὴν συνοικίαν τοῦ Διῦπτιου καὶ καταλήγουσαν ἔναντι σχεδὸν τοῦ Πρωτοθύρου. Δὲν συνείχοντο μὲν μετὰ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἰπποδρόμου, ἀλλ' εὗρισκοντο πλησιέστατα αὐτῆς.

Συνήθως ἡ θέσις³ τῶν στάβλων τῶν μερῶν τοποθετεῖται ἐγγὺς τῶν Καγκέλλων, ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἰπποδρόμου. Ὁ Labarte⁴ ἐπὶ πλεον συνεσώρευσεν εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ Ἰπποδρόμου καὶ διαφόρους ἄλλας παρασιτικὰς οἰκοδομὰς, αἱ ὁποῖαι οὐδόπως φαίνονται χρήσιμοι. Φαντάζεται τὴν ὑπαρξίν δύο αὐλῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαγγάνων, περὶ τὰς ὁποίας εὗρισκοντο, κατ' αὐτόν, ὅλα τὰ παραρτήματα τοῦ Ἰπποδρόμου. Αἱ αὐλαὶ αὐταὶ ὁμως οὐδαμοῦ ἀναφέρονται. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Μαγγάνων, ὡς εἶδομεν, οἱ Βυζαντινοὶ ἐδήλουν μόνον τὴν γραμμὴν τῶν Καγκέλλων.

Ἡ πορεία ἄλλωστε, ἣν ἠκολούθει ὁ ἄρτι προβληθεὶς δήμαρχος, ἵνα μεταβῇ ἀπὸ τῆς Χαλκῆς εἰς τὸν στάβλον τοῦ μέρους του⁵ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ στάβλος δέον νὰ ἀναζητηθῇ περὶ τὴν Μέσην καὶ ὄχι πρὸς τὸ μέρος τῶν Καγκέλλων. Ὁ δήμαρχος, πράγματι, ἀφοῦ διήρχετο διὰ τοῦ Μιλίου, ἔπρεπε νὰ διασχίσῃ τὴν Μέσην πρὸς τὸν Φόρον τοῦ Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Διῦπτιου. Ἐὰν ὁ στάβλος εὗρισκετο πρὸς τὸ μέρος τῶν Καγκέλλων, ὁ δήμαρχος, ἐκκινῶν ἐκ τῆς Χαλκῆς, δὲν θὰ διηυθύνετο πρὸς βορρᾶν πρὸς τὸ Μίλιον, ἀλλὰ πρὸς νότον πρὸς τὰ Νούμερα, ὅθεν ἀκολουθῶν κατὰ μῆκος τὸ Ζεύξιππον θὰ ἔφθανε εἰς τὴν γραμμὴν τῶν Καγκέλλων⁶.

των. Βλ. Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (V o g t, II, 143) : ἵππους φοροῦντας χρυσοσήμεντα σαγίσματα.

¹ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 142.

² P r e g e r, "Ενθ' ἄν., II, 169,187.

³ A. R a m b a u d, "Ενθ' ἄν., 22. B a r t h, Constantinople, 96.

⁴ L a b a r t e, "Ενθ' ἄν., 45 καὶ σχεδιάσμα.

⁵ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,55,271 (V o g t, II, 75 - 76).

⁶ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, παράρτ. 507. (Εἶναι ἡ πορεία τοῦ Θεοφίλου).

ΓΕΝΙΚΩΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΛΕΥΡΑΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ

Ὡς εἵπομεν ἤδη, ἡ βορεία πλευρά τοῦ Ἴπποδρόμου ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς μακρᾶς, εὐθυγράμμου καὶ συμπαγοῦς οἰκοδομῆς διαπερωμένης ὑπὸ εὐρειῶν σηράγγων, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ὑπόστεγα μὲν διὰ τὰ ἄρματα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἵπποδρομιῶν, ὡς διαβάσεις δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας. Εἰς τὸ κέντρον τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὑψοῦτο ὑψηλὸς πύργος φέρων εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἄρμα. Ἐκατέρωθεν τοῦ πύργου, ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῶν θυρῶν ἐκτεινομένου δώματος ὑπῆρχον αἴθουσαι χρησιμεύουσαι ὡς ἀποδυτήρια τῶν ἠνιόχων, ὡς τόποι συγκεντρώσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν μερῶν καὶ ὡς ἐξέδραι διὰ τὸ προσωπικόν. Αἱ αἴθουσαι αὗται φαίνεται ὅτι μετετρόπησαν ἀργότερον εἰς θεωρεῖα διὰ τὰς κυρίας τῆς ἀθλῆς.

Θεωμένη ἀπὸ τοῦ στίβου, ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ Ἴπποδρόμου ἐφαίνετο ὡς πελώριον τεῖχος διανοιγόμενον κάτω μὲν ὑπὸ τῶν ἀψίδων, ἄνω δὲ ὑπὸ παραθύρων. Ὁ Buondevmonti χαρακτηρίζει αὐτὴν ἀκριβέστατα ὡς «καταπληκτικὸν τοῖχον μὲ ἀναρίθμητα παράθυρα» καὶ ὁ Clavijo ὡς «μεγάλην οἰκίαν μὲ θύρας».

Ἐπῆρχον 10 ἢ 12 θύραι ἠριθμημέναι ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἡ μὲν πρώτη κατεῖχε τὴν δυτικὴν, ἡ δὲ 10ῃ ἢ 12ῃ τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς πλευρᾶς.

Μικρὸν εὐκτῆριον, ἀφιερωμένον εἰς τὴν Θεοτόκον, εὐρίσκετο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Πρωτοθύρου. Ἐσωτερικαὶ δὲ κλίβαι ἐπέτρπεον τὴν ἀνάβασιν ἐκ τῶν θυρῶν εἰς τὸν ἐξώστην.

Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ Ἴπποδρόμου συνεδέετο διὰ τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας αὐτῆς μεθ' ἑνὸς σημαντικοῦ οἰκοδομήματος: τῶν Νουμέρων ἢ Πρανδιάρας ἢ Χαλκῆς τοῦ Ἴπποδρόμου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀπετέλει προεξοχὴν τοῦ Μεγάλου Παλατίου, ἐξ οὗ καὶ ἐξηρτάτο.

Μεταξὺ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἴπποδρόμου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῶν Θερωῶν τοῦ Ζευξιππου διήρχετο ἡ Μέση, ἐρχομένη ἀπὸ τῆς Χαλκῆς. Ἐναντι τοῦ Πρωτοθύρου, ἤρχιζε ἀπὸ τὴν Μέσην διακλάδωσις τις, ἥτις κατηυθύνετο πρὸς βορρᾶν, μέχρις οὗτου συνήντα ἐκ νέου τὴν Μέσην παρὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον τοῦ Διῦππίου ἀφοῦ προηγουμένως διέσχισε τὴν συνοικίαν τοῦ Διῦππίου ὅπου εὐρίσκοντο οἱ στάβλοι τῶν μερῶν.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας φαίνεται ὅτι, πλησίον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἴπποδρόμου, ἐκτίσθησαν μία ἐκκλησία καὶ ἓν μοναστήριον. Ἡ ἐν λόγῳ ἐκκλησία δὲν ἦτο ὁ ἅγιος Στέφανος τοῦ Ἴπποδρόμου. Ἐκτὸς τοῦ Πύργου μετὰ τοῦ τεθρίπτου καὶ τῶν ἀποδυτηρίων τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων οὐδεμία ἄλλη οἰκοδομὴ ἀναφέρεται ἄνωθεν τῆς γραμμῆς τῶν Καγκέλλων.

Πρὸς τὸ μέρος τῆς Μέσης, ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ Ἴπποδρόμου, ὅπως ὅλα τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα τοῦ Βυζαντίου, θὰ πρέπη νὰ ἐπλασιοῦτο ὑπὸ στοῶν. Αὗται ἐπανελημμένως ἐκάησαν μεταδόσασαι τὸ πῦρ εἰς τὰς θύρας τοῦ Ἴπποδρόμου.

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ. ΤΟ ΛΟΓΕΙΟΝ, ΤΑ ΣΤΗΘΑΙΑ

Εἰς τοὺς ἵπποδρόμους τῆς ἀρχαιότητος, αἱ βαθμίδες, δι' εὐνοήτους λόγους, δὲν κατήρχοντο μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ στίβου, ἀλλὰ κατέληγον μερικὰ μέτρα ἄνωθεν τοῦ ἐδάφους εἰς δῶμα ἢ ἐξώστην ὀνομαζόμενον πόδιον (*podium*), τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ στίβου καὶ ἐχωρίζετο ἀπ' αὐτοῦ δι' ἑνὸς τοίχου· ὁ ἐξώστης οὗτος ἐφράσσετο ὑπὸ κιγκλιδώματος, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς στήριγμα. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ εἰς τὸν Ἴππόδρομον τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ λογίον (γρ. λογεῖον), περὶ τοῦ ὁποίου συχνάκις γίνεται λόγος εἰς τὴν Ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως, δὲν εἶναι ἄλλο ἢ τὸ πόδιον. Ὁ Heisenberg¹ ὀρθῶς διεῖδεν ὅτι ἡ λέξις λογίον ἦτο παραφθορὰ τῆς λέξεως λογεῖον, δὲν ἐξήγαγεν ὅμως ἐκ τούτου τὰ ἀπορρέοντα συμπεράσματα.

Τὴν παραμονὴν τῶν ἵπποδρομιῶν τῆς 11ης Μαΐου οἱ ἠνίοχοι περιήγουν τοὺς ἵππους τῶν ἐντὸς τοῦ στίβου· ὅτε διήρχοντο πρὸ τῶν σταθμῶν τῶν μερῶν των, οἱ φύλακες τῶν μερῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ «οἱ τοῦ λογεῖου» ἐπευφήμουν τὸν αὐτοκράτορα². «Οἱ τοῦ λογεῖου» ἐπίσης, κατὰ τὰς αὐτὰς ἵπποδρομίας, ἀφοῦ ἐπεράτουν τὸ ἔργον των, παρέδιδον τοὺς κλάδους δάφνης εἰς τοὺς δημότας, οἱ ὅποιοι κατήρχοντο ἐκ τῶν δήμων των διὰ νὰ χαιρετίσουν ἐντὸς τοῦ στίβου τοὺς νικητὰς ἠνιόχους³.

Ἡ ἔκφρασις «οἱ τοῦ λογεῖου» πολὺ ἐδυσχέρανε τὸν μεταφράστην τῆς Βυζαντιδος τῆς Βόννης, ὁ ὁποῖος τὴν ἀπέδωκε διὰ τοῦ «rationales». Ὁ Reiske, ἐξ ἄλλου γράφει εἰλικρινῶς⁴ «fateor hoc in loco, ut in multis aliis Davum me esse, non CEdipum». Ὁ Heisenberg ἐρμηνεύει τὴν ἔκφρασιν ταύτην ὡς «Platz der Possenreiszger», θέσιν προοριζομένην διὰ τοὺς μίμους. Ἡ μετάφρασις τοῦ Reiske προέρχεται προφανῶς ἐκ συσχέτισεως μετὰ τῆς λέξεως λογιστής. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Heisenberg, υἱοθετηθεῖσα

¹ A. Heisenberg, Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Johannes Komnenos, Würzburg, 1907, 23 καὶ 60-61 σημειώσεις.

² Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,341 (Vogt, II, 143).

³ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,345 (Vogt, II, 146).

⁴ Reiske, Ἐπόμνημα, 340.

καὶ ὑπὸ τοῦ Vogt¹, στηρίζεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἑνὸς σχολίου τοῦ χειρογράφου τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως «μιμολο», τὸ ὁποῖον εἶναι πιθανώτατα βραχυλογία τοῦ μιμολόγοι ἢ μιμολόγιον. Ὁ σχολιαστής, ἐπιθυμῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν λέξιν λόγιον, ὑπενθυμίζει ὅτι τοῦτο εἶναι ἡ θέσις, ὅπου, ἐντὸς τῶν ἀρχαίων θεάτρων, ἴσταντο οἱ μῖμοι καὶ ἀπήγγελλον. Κατ' αὐτόν, τὸ λόγιον ἢ μιμολόγιον δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ τὸ λογεῖον. Ἡ λέξις ὅμως λογεῖον δὲν ἐσήμαινε, προκειμένου περὶ Ἱπποδρόμου, τὸ αὐτὸ ὅπερ ἐσήμαινε προκειμένου περὶ θεάτρου. Προκειμένου περὶ Ἱπποδρόμου, τὸ λογεῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πόδιον, ἐνῶ περὶ θεάτρου, τὸ λογεῖον φαίνεται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ προσκήνιον, τὸ σημεῖον δηλαδὴ τῆς σκηνῆς τὸ πλησιέστερον πρὸς τοὺς θεατάς, ὅπου οἱ ἠθοποιοί, οἱ μῖμοι, ἴσταντο διὰ ν' ἀπαγγείλουν ἢ νὰ παίξουν,—ὄθεν τὸ σχόλιον. Ἐντὸς τοῦ Ἱπποδρόμου, κατ' ἀναλογίαν, τὸ λογεῖον ἀντεστοίχει πρὸς τὸ σημεῖον τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν στίβον, ἥτοι πρὸς τὴν ἐξέδραν τὴν κειμένην εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν βαθμίδων καὶ περιοριζομένην πρὸς τὸ μέρος τοῦ στίβου διὰ τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ λογεῖου.

Εἰς τὴν Ρώμην φαίνεται ὅτι ἐτοποθέτουν ἐπὶ τοῦ ποδίου τὰ κινητὰ καθίσματα τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν σημαίνοντων προσώπων. Τοῦτο εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν συνέβαινε. Τὸ λογεῖον φαίνεται ὅτι προωρίζετο εἰδικώτερον δι' ὄρισμένην κατηγορίαν θεατῶν, ἀσφαλῶς διὰ τινὰς ὑπαλλήλους τοῦ Ἱπποδρόμου, οἱ ὅποιοι ἴσταντο ἐκεῖ διὰ νὰ μὴ ἐμποδίζουσαν ἐντὸς τοῦ στίβου κατὰ τὰς Ἱπποδρομίας. Εἶναι ἐξ ἄλλου πιθανώτατον, ὅτι διάφορα δευτερεύοντα πρόσωπα τοῦ Ἱπποδρόμου, ἥτοι μῖμοι, χορευταί, θαυματοποιοί, ἀκροβάται καὶ ἄλλοι, εἶχον ἐπίσης τὴν ἄδειαν νὰ ἀναβαίνουν εἰς τὸ λογεῖον ὅτε δὲν ἐξετέλουσαν τὰ γυμνάσματά των. Δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι πρέπει μὲ τὴν ἔκφρασιν «οἱ τοῦ λογεῖου» νὰ νοήσωμεν εἰδικῶς τοὺς μίμους. Τὸ κάτωθι γεγονός φαίνεται πράγματι ὅτι ἀποκρούει μίαν τοιαύτην ἐρμηνείαν. Ὅταν οἱ τοῦ νικητοῦ ἠνιόχου δημόται κατήρχοντο ἐκ τῶν δήμων των—οἱ ὅποιοι κατεῖχον τὰς ὑψηλὰς βαθμίδας—εἰς τὸν στίβον, παρελάμβανον κατὰ τὴν διάβασίν των ἐκ τοῦ λογεῖου κλάδους δάφνης. Ἀσφαλῶς τοὺς κλάδους αὐτοὺς ἐκράτουν εἰς τὴν διάθεσίν των εἰδικοί ὑπάλληλοι, καὶ ὄχι οἱ διάφοροι ὑποκριταὶ τοῦ Ἱπποδρόμου. Ἄλλωστε, πρὶν φθάσουν οἱ δημόται εἰς τὸν στίβον, διέσχίζον ἀναγκαστικῶς τὴν ἐξέδραν «τὸ λογεῖον» εὐρισκομένην εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν βαθμίδων.

Τὸ λογεῖον, δεσπόζον τοῦ στίβου, ἐπροστατεύετο ἔμπροσθεν ὑπὸ κιγκλιδώματος, «στηθαίων»². Ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως δὲν ἀναφέρει

¹ Ὁ A. Vogt μεταφράζει καὶ εἰς τὰ δύο χωρία «οἱ τοῦ λογιου» «les mimes» καὶ δικαιολογεῖ τὴν μετάφρασίν του εἰς τὰ σχόλια, II, 160.

² Ἡ λέξις στήθος χρησιμοποιεῖται συνεχῶς ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς διὰ κάθε εἶδους κιγκλιδῶμα, κάγκελλον ἢ φράγμα ἔχον ὕψος μέχρι τοῦ στή-

κιγκλιδώματα τοῦ λογείου, ἄλλοι ὅμως συγγραφεῖς κάμνουν μνεΐαν αὐτῶν. Ἦρων ὁ Βυζάντιος¹ εἰς τὸ 4ον πρόβλημά του, λαβὼν ἐν σημείον εἰς τὴν βάσιν τῶν κιγκλιδωμάτων «ἐπὶ τῆς τῶν στηθαίων βάσεως», φέρει εὐθειαν γραμμὴν ἔναντι τῶν βαθμίδων εἰς τὴν βάσιν τῶν ἔμπροσθεν εὐρισκομένων κιγκλιδωμάτων καὶ λέγει· «καὶ διάγω εὐθειαν καταντικρὺ τῆς τῶν βαθμίδων ἀναβάθρας—ὡς ἐπὶ τὸ ἔδαφος τῶν προεστώτων στηθαίων». Ἐξ ἄλλου τὰ Πάτρια² ἀναφέρουν ἐπίσης τὰ κιγκλιδώματα τοῦ Ἴπποδρόμου μετὰ τοῦ θριγγοῦ των. εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν καθορίζεται ἡ θέσις αὐτῶν, καὶ φαίνεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τῶν κιγκλιδωμάτων τῶν δῆμων ἢ ἔξεδρῶν τῶν μερῶν, διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἱστορικῶν³ ὑπῆρχον κιγκλιδώματα εἰς ὄρισμένα σημεΐα τοῦ Ἴπποδρόμου.

Ἡ ὑπαρξίς ὅμως τοῦ λογείου ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου, ἀναφέροντος τὸ δυστύχημα συνεπεία τοῦ ὁποίου εἶρε τὸν θάνατον Ἀμφιλόχιος τις κατὰ τὰς ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἴπποδρομίας⁴. «Τὴν ἐπαύριον, γράφει ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄνθρωπος (ὁ Ἀμφιλόχιος) παρηκολούθει τὰ ἀγωνίσματα τοῦ Ἴπποδρόμου καὶ εἶχε τοποθετηθῆ, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ κιγκλιδῶμα ἐφ' οὗ ἐστηρίζετο ὁμοῦ μετὰ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ θεατῶν, ἐθραύσθη (diffractis cancellis quibus una cum pluribus incumbebat), καὶ οἱ πάντες κατεκρημνίσθησαν εἰς τὸ κενόν. Ὁρισμένοι δὲν ἐπληγώθησαν εἰ μὴ ἔλαφρῶς, ὁ Ἀμφιλόχιος ὅμως τοῦ ὁποίου ἡ σπονδυλικὴ στήλη ἐθραύσθη, εὐρέθη νεκρὸς ἐπὶ τόπου». Τὰ κάγκελα περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἶναι προφανῶς τὰ κιγκλιδώματα τοῦ λογείου. Ὁ Ἴππόδρομος τῆς Ἀντιοχείας εἶχεν ἀσφαλῶς κτισθῆ ἐπὶ τοῦ ἰδίου σχεδίου μὲ τὸν Ἴππόδρομον τοῦ Βυζαντίου, τὸ δὲ δυστύχημα τῆς Ἀντιοχείας⁵ ἦτο ἕξ ἴσου δυνατὸν νὰ συμβῆ ἔντος τοῦ Ἴπποδρόμου τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Ἀμφιλόχιος ἦτο εἰς ἓκ τῶν θεατῶν τοῦ λογείου, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως.

Ἐντὸς τοῦ Ἴπποδρόμου τοῦ Βυζαντίου, ὅπως εἰς τὰ Ἴπποδρόμια τῆς

θους. Βλ. Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως, 1,1,17 καὶ ἀλλαχοῦ. Reiske, Ὑπόμνημα, 112. J. Ebersolt, Le grand Palais de Constantinople, 101. A. Heisenberg, Ἐνθ' ἄν., 61. Βλ. ἐπίσης Du Cange, Glossar. λίμμ. στήθος, στήθεα, pectoralia.

¹ Th. H. Martin, Ἐνθ' ἄν.

² Preger, Script. Orig., CP, II, 191: καὶ τῶν στηθαίων καὶ συστεμάτων αὐτῶν.

³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 431,748. Κεδρηνός, 2,319. Λέων Γραμματικὸς, 325.

⁴ Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος, XXI, 6.

⁵ Τὸ δυστύχημα συνέβη, πράγματι, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ὄχι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐσφαλμένως λέει ὁ Banduri (Imp. Orient., 665).

ἐποχῆς μας, ὑπῆρχον ἐπίσης θέσεις ὀρθίων. Οὕτω τὰ δύο χωρία τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐξηγηθέντα καὶ μὴ παρουσιάζοντα πλέον δυσκολίας.

ΑΙ ΘΥΡΑΙ, ΤΑ ΣΚΑΛΙΑ

Εἰς τὰ ἀρχαῖα θέατρα, θύραι ἢ διασφαγαὶ ἀνοιγόμεναι εἰς τινα ἀπόστασιν ἢ μία τῆς ἄλλης ἐπέτρεπον τὴν ἀνοδὸν εἰς τὰς κλίμακας τὰς ὀδηγούσας εἰς τὰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας. Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν εἰς τὰ Ἱπποδρόμια, ὅπου ἡ πληθώρα κλιμάκων καὶ ἐξόδων ἀποσυμφορήσεως ἦτο ἀναγκαῖα.

Εἰς τὸν Ἱπποδρόμον τοῦ Βυζαντίου θύραι διηνοιγόμεναι εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὑποβάθρου τοῦ λογείου ὠδήγουν εἰς κλίμακας φερούσας εἰς αὐτό, συνεχιζομένας δὲ μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν βαθμίδων. Ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως παρουσιάζει, ὡς εἶδομεν¹, τοὺς δημότας κατερχομένους ἀπὸ τοὺς εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ἱπποδρόμου εὐρισκομένους δήμους τῶν, καὶ σταματῶντας εἰς τὸ λογεῖον, ἵνα παραλάβουν τοὺς κλάδους δάφνης πρὶν ὑπάγουν πρὸς συνάντησιν τῶν ἠνιόχων ἐντὸς τοῦ στίβου. Οἱ ἐν λόγῳ δημόται καθήρχοντο πιθανώτατα δι' εἰδικῆς κλίμακος ἵνα μὴ ἐνοχλήσουν τοὺς ἐπὶ τῶν βαθμίδων καθημένους θεατὰς. Διὰ νὰ κατέλθουν ἀπὸ τοῦ λογείου εἰς τὸν στίβον ὄφειλον ἐπίσης νὰ χρησιμοποιήσουν κλίμακα. Ἄλλωστε ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν βαθμίδων ὑπαρξίς θυρῶν ἀνοιγόμενων ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν στίβον ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὴν Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως. Κατὰ τὰς Ἱπποδρομίας, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τοὺς ἀγῶνας δρόμου, φύλακες καὶ ὑπάλληλοι διάφοροι ἦσαν τοποθετημένοι κλιμακῆδὸν κατὰ μῆκος τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ πρὸ τῶν πρὸς τὸν στίβον θυρῶν ἵνα παρεμποδίσουν ἐνδεχομένην ἐξοδὸν θεατῶν, ἥτις θὰ διεσάλευε τὴν τάξιν καθ' ὅσον θὰ παρεκώλυε τὰ ἀγωνίσματα τῶν ἀθλητῶν².

Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως εὐρίσκεται καὶ ἡ λέξις «ἡ κύφη», ἡ ὁποία εἰς οὐδὲν ἄλλο σημεῖον τοῦ ἔργου συναντᾶται. Ὁ Rambaud ἐρμηνεύει τὴν λέξιν ὡς καθορίζουσαν τὴν Σφενδόνην καὶ μεταφράζει ἡ «κύφη» διὰ τοῦ «la coupe», «τὸ κύφος», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται παρακεκινδυνευμένον³. Τὸ ἡμικύκλιον τμήμα τοῦ Ἱπποδρόμου ὀνομάζεται πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων τῶν συγγραφέων «ἡ Σφενδόνη», ὡς ἐκ τοῦ σχήματός του. Ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, τὴν ἀναφέρει πάντοτε ὑπὸ

¹ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,70,345 (V o g t, II, 146). Βλ. ἄνωτ. σ. 44.

² Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,72,363 (V o g t, II, 162 - 163).

³ R a m b a u d, Études sur l'histoire byzantine, 30: «Ἡ ἡμικυκλικὴ πλευρὰ ὀνομάζετο διὰ τοῦ ὄντως γραφικοῦ ὀνόματος ἡ Σφενδόνη ἢ ἡ Κύφη».

τὸ ὄνομα αὐτό. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον οὐδόλως ἐννοεῖται διατι ἡ περιοχὴ τῆς Σφενδόνης θὰ ἐφυλάσσετο ἰδιαιτέρως, ἐφ' ὅσον ἡ εἰσβολὴ τῶν θεατῶν ἐντὸς τοῦ στίβου ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐξ ἴσου δι' ἄλλου σημείου.

ἌΟ Α. Vogt, ἐξηγεῖ κατὰ παραδόξον τρόπον τὸ χωρίον «τὰς θύρας τὰς ἐξαγούσας ἀπὸ τῆς κύφης»¹ διὰ τοῦ «εἰς τὰς θύρας αἱ ὅποια ἔδιδον εἰς τὸν στίβον». Ἡ λέξις κύφη, φαίνεται νὰ εἶναι μετάφρασις τοῦ λατινικοῦ *cavea*, τὸ ὅποιον ἐχρησίμευεν, ἵνα δηλώσῃ τὰς βαθμίδας ἀμφιθεάτρου. Ὁ Μαρκελλίνος² ἀποδίδει ἄλλωστε τὴν ἔκφρασιν *theatri cavea* εἰς τὸ σύνολον τῶν βαθμίδων τοῦ Ἴπποδρόμου. Ὅθεν ἡ κύφη φαίνεται νὰ προσδιορίζῃ μᾶλλον τὰς βαθμίδας ἐν τῷ συνόλῳ των. Ἐν τιαύτῃ περιπτώσει ἡ μετάφρασις τοῦ Α. Vogt πρέπει νὰ διορθωθῇ ὡς ἐξῆς: «εἰς τὰς θύρας τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὰς βαθμίδας».

Μολοντί ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ὑπῆρχον εἰδικαὶ κλίμακες ὀδηγοῦσαι ἀπὸ τὸ λογεῖον εἰς τὸ ὑψηλότερον τμήμα τῶν βαθμίδων, δὲν κάμνει ὅμως ἄμεσον ὑπαινιγμόν. Ἐν τούτοις εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται διὰ τὰς ἐν λόγῳ βαθμίδας εἰς τὸ κεφάλαιον 72³, ὅπου διατάσσονται «οἱ δεκανοὶ» νὰ ἐκδιώκουν ἀπὸ τὸν στίβον τοὺς Σλάβους ὀργανοπαίκτης καὶ νὰ τοὺς ὀδηγοῦν εἰς τὰς κλίμακας, «ἀνάγειν αὐτοὺς εἰς τὰ σκαλία». Εἶναι πολὺ ὀλίγον πιθανόν ὅτι οἱ διὰ τὴν περίστασιν προσληφθέντες μουσικοὶ εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ λάβουν θέσιν εἰς τὰς βαθμίδας, εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ θέσις των κατὰ τὰς Ἴπποδρομίας ἦτο ἐπὶ τῶν κλιμάκων, πλησίον τοῦ λογεῖου, ὅπου ἴσταντο οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Ἴπποδρόμου.

Ἐξ ἄλλου αἱ ἐκφράσεις «ἡ τῶν βαθμίδων ἀναβάθρα»⁴ καὶ ἡ «ἀναβάθρα τοῦ ἱππικοῦ»⁵ φαίνεται νὰ ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐν εἶδει κλίμακος τοποθετημένων βαθμίδων, ἢ εἰς εἰδικὰς κλίμακας.

Ἐπὶ τοῦ «Ἀναγλύφου τοῦ Πορφυρίου» ὁ Ἴππόδρομος, εἰκονίζεται διὰ τριῶν σειρῶν βαθμίδων, μόνον δὲ ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς κοσμεῖται διὰ κιονίσκων. Ἡ ἀνοδος τελεῖται διὰ κλίμακος ἐκ πέντε ἢ ἕξ σκαλίων⁶. Τέλος τὰ Πάτρια⁷, ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀναβάθρα φαίνεται νὰ δηλοῦν τὰς βαθμίδας καὶ ὄχι τὰς κλίμακας τοῦ Ἴπποδρόμου.

Ἡ ὑπαρξὶς κλιμάκων ἐσωτερικῶν καὶ πλαγίων ὀδηγουσῶν εἰς τὰς βαθμίδας εἶναι λίαν πιθανή, ἂν μὴ βεβαία.

¹ Vogt, II, 163.

² Μαρκελλίνος, σημ. 501.

³ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,72,363 (Vogt, II, 163).

⁴ Ἡρων, 4ον πρόβλημα.

⁵ Πασχάλιον Χρονικόν, 570 καὶ Μαλάλας, 474.

⁶ J. Ebersolt, Le relief de Porphyrios, *Revue archéol.*, 1911.

⁷ Preger, *Script. Orig.*, CP, II, 191,278.

Οἱ διάδρομοι καί αἱ κλίμακες ἦσαν πολυπληθεῖς ὥστε νά ἐπιτρέπουν τήν ταχεῖαν ἐκκένωσιν τῶν βαθμίδων εἰς κανονικάς περιστάσεις, ἐν ὥρᾳ ὅμως πανικοῦ τὰ δυστυχήματα ἦσαν ἀναπόφευκτα. Ἐπί Νικηφόρου Β' Φωκά π.χ. (963 - 969) κατοπιν μιᾶς στρατιωτικῆς ἐπιδείξεως ἐντὸς τοῦ Ἴπποδρόμου, ὁ λαὸς φοβηθεὶς ὠρμησε πρὸς τὰς ἐξόδους διὰ μέσου τῶν κατηγορικῶν καὶ ὀλισθηρῶν διαδρόμων «ἐπὶ τὰς ἐξόδους κρημνώδεις ὅσον καὶ σφαλεράς». Πολλοὶ ἐκ τῶν θεατῶν εὔρον ἐκεῖ τὸν θάνατον συντριβέντες καὶ ποδοπατηθέντες¹.

ΟΙ ΠΕΡΙΠΑΤΟΙ

Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος εἶχεν ἐπιστεγάσει τὴν κορυφὴν τῶν βαθμίδων διὰ σειρᾶς «στοῶν», οἱ δὲ ὑπὸ Κωνσταντίνου² τοῦ Μεγάλου κτισθέντες περίπατοι, ἀπετέλεσαν ἀπλῶς τὴν προέκτασιν τῶν στοῶν τούτων.

Κατὰ τὸν Labarte³, μία στοὰ κεκαλλωπισμένη διὰ κίωνων ἐξετείνετο ἄνωθεν τῶν βαθμίδων καὶ ἐχρησίμευεν ὡς περίπατος εἰς τοὺς θεατὰς τῶν ἀγώνων. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Rambaud γράφει: «Ἄνωθεν τῶν βαθμίδων ἐξετείνετο εὐρύχωρος περίπατος κεκοσμημένος διὰ στοῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐστεγάζετο ὀλόκληρος κόσμος ἀγαλμάτων. Ἐκεῖ οἱ ἀργόσχολοι τοῦ Βυζαντίου, ἐν ἀναμονῇ τῶν ἀγώνων, μετέβαινον νὰ ἀπολαύσουν τὴν θέαν τοῦ Ἴπποδρόμου ἢ τὸ πανόραμα τῆς πρωτεύουσας. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὀλόκληρος ἢ μία πλευρὰ τοῦ Ἴπποδρόμου μὲ τὰς βαθμίδας τῆς τὸν περίπατόν τῆς, τὰς στοὰς καὶ τὰ ἀγάλματά τῆς ἀῆκεν ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς Βενέτους, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί των ἐλάμβανον θέσιν ἢ περιεπάτου εἰς τὴν ἀντίθετον πλευράν»⁴. Δὲν ἀποκλείεται πράγματι, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἰδιαιτέρως κατὰ τὸν βον αἰῶνα, οἱ ὀπαδοὶ τῶν μερῶν νὰ ἐποποθετοῦντο ἀναλόγως τοῦ χρώματός των ἀνά τὰς εἰς τὰς δύο πλευράς τοῦ Ἴπποδρόμου κειμένης βαθμίδας ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιστεύωμεν χωρίον τοῦ Προκοπίου τοῦ Καισαρεύος⁵. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως τοῦ Rambaud ἐν μέρει μόνον εἶναι

¹ Κεδρηνός, 2,370 - 371. Ζωναράς, 3,511,512.

² Preger, Script. Orig., CP, II, 145. Γλυκάς, 468.

³ Labarte, Le palais impérial de CP, Paris, 1861, 45.

⁴ Rambaud, Études sur l'histoire byzantine. L'hippodrome à Byzance, 30 - 31.

⁵ Προκόπιος, Περὶ τοῦ Περσικοῦ πολέμου, 119. «Οὐ πολλὸς δὲ χρόνος ἐξ οὗ (οἱ δῆμοι) τούτων τε τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν βάρων (βαφῶν;) ἔνεκα οἷς δὴ θεώμενοι ἐφεστήκασιν... μάχονται δὲ πρὸς τοὺς ἀντικαθισταμένους». Ἡ τελευταία αὐτῆ λέξις δύναται βεβαίως νὰ ληφθῆ κατὰ κυριολεξίαν, ὡς ἐπίσης μεταφορικῶς καὶ νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τοὺς ἀντιπάλους εἴτε εἰς τοὺς θεατὰς τοὺς καθημένους εἰς τὴν ἀντίθετον πλευράν.

ἀκριβής. Τμήμα μόνον τοῦ Ἴπποδρόμου ἦτο προωρισμένον διὰ τὰ μέρη. Ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὁ περιπάτος τῶν δύο μερῶν» τὰ Πάτρια ὕπαινισσοντα ἄπλῶς τὸ μέρος τοῦ περιπάτου, τὸ ὁποῖον ἐπλαισιώνει τοὺς δήμους τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων.

Ἐντὸς αὐτῆς τῆς περιορισμένης περιοχῆς εἶχον ἰδρυθῆ ἔφιπποι ἀδριάντες τοῦ Γρατιανοῦ, τοῦ Βαλεντιανοῦ, τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β', καθὼς καὶ ἔν κωμικὸν ἄγαλμα χωλοῦ τινος, ὀνομαζομένου Φιρμιλιανοῦ. Μεταξὺ δύο ἵπποδρομιῶν οἱ ἐκ τῶν δήμων θεαταί, εἶχον ἀσφαλῶς τὴν ἄδειαν νὰ περιπατοῦν εἰς τὸ μῆμα τοῦ λογείου, τὸ ὁποῖον ἀντεστοίχει εἰς τὰς ἐξέδρας τῶν.

Τὰ Πάτρια δὴμιλοῦν ἐπαινετικῶς διὰ τὰς «καμάρας» τῶν περιπάτων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ κίωνων τοποθετημένων ἐπὶ βάρθρων, ποδίσκων, καὶ ἐπιστεφομένων ὑπὸ κιονοκράνων. «κεφαλαίων»². Καὶ πάλιν κατὰ τὰ Πάτρια, οἱ περιπάτοι ἦσαν ἐστρωμένοι διὰ μωσαϊκῶν³.

Οἱ περιπάτοι καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῶν περιεβάλλοντο ὑπὸ κιγκλιδώματος μετὰ θριγγοῦ «μετὰ συγκοπῆς»⁴, προφύλαξις πράγματι ἀπαραίτητος. Δύο ἦσαν οἱ περιπάτοι οὗτοι, ὁ εἷς εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Ἴπποδρόμου, ὁ ἕτερος εἰς τὸ ἀνατολικόν.

Οἱ περιπάτοι δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μὲ τὸ λογεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀσκεπὲς ἵνα μὴ ἐμποδίζη τοὺς θεατὰς νὰ βλέπουν τὰ ἐντὸς τοῦ στίβου θεάματα καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο ἡ κυκλοφορία, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἵπποδρομιῶν. Οἱ περιπάτοι εἶναι ἐπίσης διάφοροι τῶν δήμων ἢ ἐξεδρῶν τῶν μερῶν. Τὰ Πάτρια ἄλλωστε κάμνουν ῥητὴν διάκρισιν⁵. Δυστυχῶς οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μεταχειρίζονται κάποτε ἀορίστως τὸν ὄρον «στοαί» διὰ νὰ δηλώσουν εἴτε τοὺς περιπάτους εἴτε τοὺς δήμους καὶ δίδουν λαβὴν εἰς παρερμηνείας. Γράφων ὁ Προκόπιος⁶ ὅτι ὁ Βελισσάριος ἐπροχώρησεν ἐντὸς τοῦ Ἴπποδρόμου καὶ ἔφθασεν εἰς «τὴν Βενέτειον στοάν», κειμένην ἔναντι καὶ ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Καθίσματος, εἶναι φανερόν ὅτι ἐννοεῖ τὸν δήμον τῶν Βενέτων ὅπως ἐμφαίνει ἡ ἀναφερομένη θέσις. Ὁμοίως ὅταν ὁ Ζώσιμος⁷ γράφῃ ὅτι τὰ ἀγάλματα τῶν Διοσκουρῶν μετεφέρθησαν

¹ Preger, "Enth" ἀν., II, 190. Πρβλ. I, 32 καὶ II, 207. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ κείμενον δίδει μόνον «ἐν τῷ περιπάτῳ».

² Preger, "Enth" ἀν., II, 145. Πρβλ. αὐτόθι 191: «καὶ τῶν περιπάτων οἱ κίονες μετὰ τῶν κεφαλαίων καὶ ποδίσκων αὐτῶν».

³ Preger, "Enth" ἀν., II, 145. Ἐν τούτοις εἶναι ἀρκετὰ δύσκολον νὰ ἀντιληφθῶμεν ἐὰν τὸ κείμενον κάμνη ὑπαινιγμὸν εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Ἴπποδρόμου ἢ εἰς τοὺς τῆς πόλεως.

⁴ Preger, "Enth" ἀν., II, 191.

⁵ Preger, "Enth" ἀν., II, 145.

⁶ Προκόπιος, Περὶ τοῦ Περσικοῦ πολέμου, 128.

⁷ Ζώσιμος, 97.

«ἐπὶ τῶν τοῦ Ἴπποδρόμου στοῶν» ἔχει προφανῶς ὑπ' ὄψιν του τοὺς περιπάτους, διότι εἶναι πιθανὸν νὰ ἐποποθετοῦντο ἀγάλματα εἰς τὰς ἐξέδρας τῶν μερῶν. Ἀλλ' ὅταν τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν¹ ἀναφέρει ὅτι τὸ ἔτος 407 ὁ Ἀρχάδιος διέταξεν νὰ ἀναστηλωθῇ «ἡ ἀναβάθρα τοῦ ἱππικοῦ ἢ ἐπὶ τὴν στοάν», εὐρισκόμεθα εἰς ἀμηχανίαν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀναστήλωσις αὕτη ὑπῆρξεν σημασίας τινὸς διὰ τὰ ἀναφέρεται.

Παρὰ τοὺς δισχυρισμοὺς τοῦ Labarte καὶ τοῦ Rambaud, δὲν εἶναι δυνατὸν «οἱ περίπατοι» νὰ εὐρίσκοντο εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ Ἴπποδρόμου, τὸ ὅποιον κατεῖχτο ὑπὸ τῶν δῆμων, ὅπως οὔτε εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν βαθμίδων, διότι θὰ ἀπέκρυπτεν οὕτως ἀπὸ τοὺς θεατὰς τὴν θέαν τοῦ στίβου. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι «οἱ περίπατοι» ἦσαν αἱ κατώτεραι στοαί, εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τὸν στίβον εὐρισκόμεναι αἰτίνες ἐπλαισίωσαν τὸν Ἴππόδρομον. Ὑπῆρχον, φυσικῶ τῷ λόγῳ, δύο στοαί, μία πλαισιώουσα τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἴπποδρόμου, ἑτέρα δὲ τὴν δυτικὴν. Ἡ ὑπαρξίς στοῶν αἱ ὁποῖαι περιέβαλλον τὸν στίβον καθ' ὅλην τὴν περιμέτρον του, εἶναι σύμφωνος μετὰ τὰς βυζαντινὰς παραδόσεις. Εἰς τὸ Βυζάντιον πράγματι ὅλα τὰ μεγάλα κτήρια, αἱ ὁδοί, αἱ πλατεῖαι, τὰ ἀνάκτορα (παλάτια) ἐπλαισιώνοντο ἀπὸ στοῶν, αἱ ὁποῖαι, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἔφερον διάφορα ὀνόματα «στοά, ἔμβολος, περιδρομος, πόρτηξ, τροπική, φίνα, περίπατος». Ὅπως ὅλαι αἱ ἠλιόλουστοι πόλεις, τὸ Βυζάντιον ἦτο ἡ πόλις τῶν στοῶν². Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον ὅτι ὁ Ἴππόδρομος δὲν θὰ ἀπετέλει ἐξαίρεσιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτὴν παράδοσιν τὴν γενικῶς παραδεγμένην.

Ἄλλωστε γενικῆς φύσεως συνθήκαι καὶ τὰ κείμενα ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν στοῶν πέριξ τοῦ στίβου. Διὰ τὰ φθάσῃ εἰς τὰς βαθμίδας ὁ λαὸς δὲν ἐχρειάζετο νὰ διασχίσῃ τὸν στίβον, ἀλλὰ ἠκολούθει ἀπλῶς τὴν σειρὰν τῶν στοῶν μέχρι τῶν θυρῶν καὶ τῶν κλιμάκων αἱ ὁποῖαι ἔφερον πρὸς τοὺς περιπάτους.

Ἐπὶ πλέον ὁ Ἴππόδρομος ἐχρησίμευεν εἰς τὰς συνήθεις περιστάσεις ὡς δίοδος διὰ τῆς ὁποίας ἡ πόλις συνεκοινῶνει μετὰ τὸ Μέγα Παλάτιον καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἀναρίθμητοι ὑπάλληλοι καὶ ἄλλα πρόσωπα ἔχοντα ὑποθέσεις εἰς τὸ Μέγα Παλάτιον ἠκολούθουν διὰ τὰ φθάσασιν ἐκεῖ ὅχι τὸν στίβον ἀλλὰ τὰς στοῶν ὅπου ἦσαν προφυλαγμένοι ἀπὸ τὸν ἥλιον καὶ τὴν βροχὴν. Εἶναι πιθανὸν τέλος ὅτι «οἱ περίπατοι» τοῦ Ἴπποδρόμου ἦσαν διὰ τοὺς

¹ Πασχάλιον Χρονικόν, 570.

² Μανουήλ Χρυσολωγᾶς: «ἐὼ σκεπαστοὺς καὶ φρακτοὺς δρόμους διὰ πάσης τότε τῆς πόλεως, δεικνυμένους ὥστε ἐξεῖναι ἄνευ πηλοῦ καὶ ἀκτίνος πᾶσαν διένειν». Ἠρβλ. Du Cange, CP, Christ. II, 109.

βυζαντινοὺς ἀέργους ἐνδεδειγμένος τόπος περιπάτου, ὅπως γίνεται πιθανὸν ἀπὸ ἓνα χωρίον τοῦ Νικολαίου Μεσαρίτου¹, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τοὺς «περιπάτους» τοῦ Ἱπποδρόμου ὡς μέρος ἐντελῶς μυστηριῶδες καὶ σκοτεινὸν «μυχαίτατοι καὶ ἀφεγγεῖς τόποι», καταφύγιον τῶν ἀσώτων καὶ τῶν ἐγκληματιῶν.

Ἡ ὕπαρξις στοῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπλαισίωον τὴν περίμετρον τοῦ Ἱπποδρόμου ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ ἄλλων τινῶν, κειμένων, δυστιχῶς μᾶλλον λακωνικῶν. Τὸ Πασχάλιον Χρονικόν² μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι τῷ 498, ἐπὶ Ἀναστασίου Α', οἱ Πράσινοι, στασιάζαντες, ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν Χαλκῆν τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ ὅτι ὁ περίβολος τοῦ Ἱπποδρόμου ἐκάη μέχρι τοῦ Καθίσματος. Ἡ πυρκαϊὰ ἐξηπλώθη διὰ τῶν δημοσίων στοῶν, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸν Φόρον τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μαλάλας³ ἀναφέρων τὸ γεγονός ἀντικαθιστᾷ τὴν λέξιν «περίβολος» διὰ τῆς ἀκριβεστεράας λέξεως «ἔμβολος». Εἶναι εὐκόλον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πορείαν τῆς πυρκαϊᾶς. Ἀπὸ τὴν Χαλκῆν τοῦ Ἱπποδρόμου τὸ πῦρ μετεδόθη εἰς τὰς στοὰς, αἱ ὁποῖαι περιέβαλον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἱπποδρόμου, ἐσταμάτησε δὲ μόνον πρὸ τοῦ αυτοκρατορικοῦ θεωρείου, τοῦ Καθίσματος. Ὁ «περίβολος» τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ καὶ ὁ «ἔμβολος» τοῦ Μαλάλα φαίνεται νὰ ταυτίζονται μὲ τοὺς «περιπάτους» τῶν Πατρῶν. Ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς⁴ φαίνεται νὰ ὑπαινίσσεται τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 498 ὅταν γράφῃ: «πῦρ ἐνιέντες τῷ τὰς θύρας τῆς Ἱπποδρομίας ἔχοντι τόπῳ, ἐξ οὗπερ καὶ αἱ προσπαρακείμεναι στοαὶ διεφθειρόντο ὁραδίως».

Ὁ χρονογράφος μεταχειρίζεται τὴν λέξιν «στοαὶ» ὁμιλῶν διὰ τὰς στοὰς τοῦ Ἱπποδρόμου ὡς καὶ διὰ τὰς εὐρισκομένας πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ. Ἡ πυρκαϊὰ αὐτῆ τοῦ 498 παρουσιάζει πολλὰς ἀναλογίας μὲ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 406 ἐπὶ Ἀρκαδίου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐκάησαν ἡ Πρανδιάρρα, αἱ θύραι τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ αἱ συνεχόμεναι στοαὶ⁵. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἐν λόγῳ κείμενα στοαὶ δὲν φαίνεται δυνατόν νὰ ἦσαν ἄλλαι ἀπὸ τὰς τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τὰς τῆς Μέσης πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ.

Ὁ Μαρχελλίνος⁶ ἐξ ἄλλου ὑπαινίσσεται τὰς στοὰς τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ

¹ A, Heisenberg, Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Johannes Komnenos, Würtzburg, 1907, 24.

² Πασχάλιον Χρονικόν, 608: «ὁ δῆμος στενωθεὶς ἔβαλεν πῦρ ἐν τῇ λεγομένῃ Χαλκῇ τοῦ Ἱπποδρομοῦ καὶ ὁ περίβολος ὅλος ἐκαύθη ἕως τοῦ Ἐξαίπιου καὶ ἕως τοῦ φόρου Κωνσταντίνου ὅλος καυθεὶς κατηνέχθη».

³ Μαλάλας, 394.

⁴ Ἰωάννης Ἀντιοχείας (Müller, FHG, V, 29).

⁵ Πασχάλιον Χρονικόν, 569: «ἐκάησαν αἱ θύραι τοῦ Ἱπποδρομοῦ σὺν τῇ Πρανδιάρρᾳ καὶ οἱ προσπαρακείμενοι ἔμβολοι».

⁶ Μαρχελλίνος, σμ. 501.

διηγείται ὅτι οἱ Πράσινοι εἰς μίαν στάσιν, ἐμοίραζον, ὑπὸ τὰς στοάς τοῦ Ἱπποδρόμου «Sub theatri porticu», εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των ὄπλα κρυμμένα εἰς καλάθια πλήρη ὄσπριων.

Ἄλλὰ καὶ τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου ἡ ἀφήγησις περὶ τοῦ πραξικοπήματος τοῦ καίσαρος Ἰωάννου Κομνηνοῦ παρέχει πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν «περιπάτων»¹. Μὴ τολμῶν νὰ προσβάλλῃ τὸ Μέγα Παλάτιον ἀπὸ τὴν Χαλκῆν ὁ καίσαρ Ἰωάννης, μεταβαίνει εἰς τὸν Ἱπποδρόμον καὶ διευθύνεται πρὸς τὴν θύραν Καρέαν, ἀνατολικομεσημβρινὴν θύραν, ἀνοιγομένην εἰς τὸν στίβον παρὰ τὰ Σκύλα. Διὰ νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ἀκολουθεῖ τὰς στοάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλαίσωνον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἱπποδρόμου. Τὸ κείμενον τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίας. Ὁ καίσαρ Ἰωάννης καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἀφοῦ ἔφθασαν εἰς τὸν Ἱπποδρόμον μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιτεθοῦν αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ Μεγάλου Παλατίου, ἀποφεύγουν νὰ διασχίσουν τὸν στίβον καὶ εἰσέρχονται ὑπὸ τὰς στοάς, αἱ ὁποῖαι τὸν περιβάλλουν, διὰ νὰ μὴ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν ἀκολουθοῦν οὕτω τὴν σειρὰν τῶν στοῶν μέχρι τῆς θύρας Καρέας. Συνεπῶς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου ἐξετείνεται ἀπέραντος στοὰ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὸν στίβον. Παρομοία στοὰ ὑπῆρχεν ἐπίσης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου. Εἰς τὰς στοάς αὐτάς εὐρίσκονται αἱ θύραι καὶ αἱ κλίμακες αἱ ὀδηγοῦσαι εἰς τὰς βαθμίδας.

Ἀπὸ τὸν δυτικὸν «περίπατον» ἡ θέα ἐξετείνεται εἰς τὸν στίβον καὶ τὴν πόλιν, ἀλλὰ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸν ἐφαίνετο τὸ τόσον γειτονεῦον Μέγα Παλάτιον. Οἱ αὐτοκράτορες δὲν θὰ ἠνείχοντο βεβαίως νὰ δύναται ὁ λαὸς ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ περιπάτου τοῦ Ἱπποδρόμου νὰ ρίπτῃ ἀδιάκριτα βλέμματα εἰς τὴν ἱερὰν κατοικίαν των καὶ νὰ ἀποθανυμάξῃ τὰς τελετὰς αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον χώραν ἐκεῖ. Ὁ ἀνατολικὸς περίπατος φαίνεται νὰ ἦτο ἀνοικτὸς μόνον πρὸς τὸ μέρος τοῦ στίβου.

Τὸ ἀρχετὰ ἀσαφὲς κείμενον τῶν Πατρίων, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχομεν καὶ ἀνωτέρω ἀναφερθῆ², φαίνεται νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ὕπαρξιν καὶ ἑνὸς περιπάτου ὑψηλότερον κειμένου πλησίον τῆς Σφενδόνης. Οὐδὲν κείμενον κάμνει ρητὴν μνείαν «περιπάτου» ἐπιστέφοντος τὰς σειρὰς τῶν βαθμίδων. Ἡ ὕπαρξις περιπάτου εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου δὲν δύναται νὰ νοηθῇ πρῶτον διότι, ὡς ἐλέχθη, οἱ αὐτοκράτορες δὲν θὰ ἦσαν πολὺ διατεθειμένοι νὰ ἐκθέσουν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ τὴν κατοικίαν

¹ Νικολάου Μεσαρίτης, "Ἐνθ' ἀν.", 24: «εἶχε μὲν οὖν τοῦτον ἀπὸ τοῦ ἱππικοῦ ἐπὶ τὰς συμπαρακειμένας τούτω σκοτεινώδεις στοάς, παρεκνεύσαντα ἢ ἐπὶ τὸ μέγα τῆς βασιλείας παλάτιον ἀπάγουσα πρόοδος, θυροκρουστοῦντα τὴν πύλην, ἢ Καρέα κατονομάζεται».

² Preger, "Ἐνθ' ἀν.", II, 191.

των, εἶτα δὲ διότι τὸ Παλάτιον τοῦ Καθίσματος κατελάμβανε μέρος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου ἡ ὑπαρξίς περιπάτου πολὺ ὀλίγον θὰ ἐδικαιολογεῖτο, δεδομένου ὅτι οἱ δῆμοι κατελάμβανον ὀλόκληρον τὴν ὑψηλότεραν περιοχὴν, ἔναντι τῆς Ἀκάνθης. Ἀντιθέτως, πρὸς τὸ μέρος τῆς Σφενδόνης ἡ ὑπαρξίς ὑψηλότερου «λεριπάτου» ἦτο σκόπιμος. Ἦτο πολῦτιμον παρατηρητήριον ἀπὸ τὸ ὅποσον θὰ ἀπελάμβανε κἀνεὶς τὴν θαυμασίαν θέαν τῆς θαλάσσης καὶ τῆς πόλεως. Ἀναμφιβόλως ἓνα μέρος τῶν κτηρίων τοῦ Μεγάλου Παλατίου θὰ ἦτο ἐπίσης ὄρατόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς αὐτοκράτορας τὸ ἄτοπον αὐτὸ ἦτο μικρᾶς σημασίας διότι ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν, περὶ περιορισμένης μόνον κατόψεως λοξῆς καὶ ἀρκετὰ ἀπομακρυσμένης.

Ὁ ὑψηλότερος περίπατος τῆς Σφενδόνης ἀπετέλει, ὡς εἴρηται, θαυμασίον παρατηρητήριον πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐκεῖ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦλθεν ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος νὰ ἐπισκοπήσῃ τοὺς ἐλιγμούς τοῦ Ἐνετικῆ στόλου προσπαθοῦντος νὰ καταλάβῃ αἰφνιδιαστικῶς τὴν πρωτεύουσαν¹.

Πιθανὸν ἐπίσης ἐκεῖθεν οἱ Ἕλληνες τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1453 νὰ παρευρέθησαν μετ' ἐλπίδος ἀναμένοντες τὴν ἀφίξιν τῶν ἐρχομένων εἰς βοήθειάν των πλοίων².

Ὅσακις εἰς τὸ Μέγα Παλάτιον συνέβαινε σπουδαῖόν τι γεγονός, βλέπομεν τὸ πλῆθος νὰ κατευθύνεται πρὸς τὴν Σφενδόνην. Κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Νικηφόρου Β΄ Φωκᾶ (969), ὁ ἀδελφός του Λέων ἔσπευσε μετὰ τινῶν πιστῶν πρὸς τὴν Σφενδόνην διὰ νὰ ἀναμετρήσῃ τὴν κατάστασιν³. Ὅμοίως ὁ ὄχλος διαδηλώνει τὴν ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορίας Μαρίας τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ ἑραστοῦ τῆς πρωτοσεβαστοῦ Ἀλεξίου ἐχθρότητα ἀπὸ τοῦ ἕψους τοῦ Μιλίου καὶ τῆς Σφενδόνης, διότι ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δεσπόζοντα σημεῖα ἦτο ὄρατόν τὸ Μέγα Παλάτιον «ἀφορῶντες εἰς τὰ ἀνάκτορα»⁴. Κατὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ καίσαρος Ἰωάννου Κομνηνοῦ τῷ 1201, ὁ Νικόλαος Μεσαρίτης ἦλθε νὰ συναντήσῃ τοὺς φίλους του εἰς τὴν Σφενδόνην, ὁπόθεν παρευρέθη εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Μεγάλου Παλατίου⁵. Τέλος, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀποκαύκου (1345), ὁ ὄχλος εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ ἀνέβη πιθα-

¹ Παχυμέρης, 2,237: «ἐν τῇ τοῦ Ἱπποδρόμου Σφενδόνη ἰστάμενος».

² P u s c u l u s κατὰ τὸν G. S c h l u m b e r g e r, Le siège de CP, 129. Δὲν εἶναι ἀδύνατον, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν αἱ βαθμίδες τῆς Σφενδόνης νὰ ἀφῆθησαν ἐν μέρει καὶ νὰ ἀφῆκαν γυμνὴν τὴν κιονοστοιχίαν.

³ Κεδρηνός, 2,377.

⁴ Νικήτας, 305-306.

⁵ Νικόλαος Μεσαρίτης, 27. Φθάσας εἰς τὴν Σφενδόνην ὁ Μεσαρίτης ἀσφαλῶς ἀνῆλθεν εἰς τὸν ὑψηλότερον περίπατον, ἐφ' ὅσον οἱ σύντροφοὶ αὐτοῦ τοῦ λέγουσι: «τὶ δράσεις; εἰ καταβῆσθαι διὰ τούτων τῶν βαθμίδων».

νώτατα εἰς τὴν Σφενδόνην διὰ τὰ βλέπη τοὺς αἰχμαλώτους περιπλανωμένους ἀνὰ τὰ ἐρείπια τοῦ Μεγάλου Παλατίου ¹.

Βεβαίως τᾶνωτέρω προαναφερθέντα κείμενα δὲν κάμνουν σαφῆ μνείαν περί «περιπάτου», ἀλλ' οὔτε ἀποκλείουν ρητῶς τὴν ὕπαρξίν του. Οἱ κίονες τῆς Σφενδόνης περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν τὰ Πάτρια ² μετ' ὃν θριγγὸν καὶ τὸ κιγκλιδωμὰ των ἐσφάζοντο εἰσέτι τὸν 15ον καὶ τὸν 16ον αἰῶνα. Ὁ Clavijo, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος γράφει: «Ὁ Ἱπποδρόμος περιεφράσσετο πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης ὑπὸ 37 μαρμαρίνων λευκῶν κίωνων, συνδεδεμένων διὰ τόξων καὶ σχηματιζόντων στοᾶν τῆς ὁποίας τὸ ὑψηλότερον μέρος ἐκοσμεῖτο διὰ κιγκλιδωμάτων» ³. Ὁ Buondelmonti τοὺς ἀναφέρει ἐπίσης ⁴. Μία ὑπὸ ἀνωτύμου περιγραφὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀναφέρει ἐντὸς τοῦ Ἱπποδρόμου 30 μεγάλους κίονας «τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ συνεδέοντο διὰ λιθίνου ἐπιστυλίου ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας» ⁵. Ὁ Πέτρος Gyllius ἠδυνήθη ἐπίσης τὰ τοὺς ἀποθανυμάση ⁶ καὶ εἰς τὸ σχεδιάσμα τοῦ Ravnini ἀπεικονίζονται ἐπιστεφόμενοι ὑπὸ τοῦ θριγγοῦ των. Αὕτη ἢ ἄλλη σειρὰ τῶν κίωνων ἄνωθεν τῆς μεγάλης ἡμικυκλικῆς στοᾶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονίζη παρὰ τοὺς κίονας μιᾶς ὑψηλότερον κειμένης στοᾶς ⁷.

Ἡ σειρὰ τῶν περιπάτων διεκόπτετο ἄρα γε, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου εἶχον ἀνοιχθῆ θύραι εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἱπποδρόμου; Τοῦτο οὐδὲν ἐπιβεβαιοῦται. Δυνατὸν ὅμως εἶναι, ἡ σειρὰ τῶν περιπάτων νὰ ἐξηκολούθει ὑπεράνω τῶν μεγάλων ἐξόδων τοῦ Ἱπποδρόμου πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὸ Μέγα Παλάτιον.

R. GUILLAND

¹ Νικηφόρος Γρηγοράς, 2, 735.

² Preger, "Enth' ἀν., II, 191.

³ Clavijo. Οὗτοι ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τοῦ J. Ebersolt, Les voyageurs du Levant, 50.

⁴ Buondelmonti, Descriptio CP.

⁵ B. de Khitrowo, Itinéraires russes, 237.

⁶ P. Gylli, Topographia CP, II, XIII: supra harum columnarum exstabat alter ordo columnarum.

⁷ Περί τῶν περιπάτων πρβλ. S. Cassen, Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927 London, 1928, 18 - 20. Τεμάχια τινε κίωνων ἔχουν ἀνευρεθῆ ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν ὑψηλότερον κείμενον περιπάτον.